

מכון מניטו

תחייתה של האומנות העברית

דו-שיח בין מניטו לקבוצת אומנים ויוצרים

מקור: הקלטת של רחל הדס ז"ל

תמלול ומקורות: איתי קולין

להערות ותיקונים: itaykolin@gmail.com

קטע של שיחה בין קבוצה של אמנים ויוצרים לבין מניטו שהתרחש בסוף שנות ה-80. הקטע הוא מתוך הקלטה חדשה שהגיעה אלינו, של סמינר בן שלושה ימים שכלל מפגש בין אמנים לרבנים בנוגע לסוגיות של היצירה העברית במדינת ישראל. בין מארגני האירוע היו מוטי שקלאר, אודי ליאון ורחל הדס. בין הרבנים המשתתפים היו מניטו, הרב עדין שטיינזלץ, והרב יצחק גינזבורג. בין האמנים המשתתפים היו עודד תאומי, אהרון מגד, אייל מגד, יונדב קפלון, שלמה בר (שאף ניתן לשמוע אותו בהקלטה) ועוד. לדברי אחד המשתתפים בשיחה, האומנים "אהבו מאוד" את מניטו ואת תורתו. תודתנו נתונה לרחל הדס ז"ל, תלמידתו של הרב, שהעבירה את ההקלטה אל מכון מניטו.

סוגריים מרובעים – תוספות של המתמלל.

קובץ 1: התגובה האנושית לנבואה

המנחה: רציתי בעצם לשאול את השאלה: איך לגשר ומה הקשר בין שתי ההשקפות האלו. בין השירה שהיא יוצאת מחוויה רוחנית, של אמונה ברובד זה או אחר, לבין מסורת ומקורות עם ישראל לאורך הדורות. נדמה לנו שגם בחרנו ביום הזה – ט"ו בשבט – מפני שיצא שאנחנו חושבים שט"ו בשבט בעצם הוא התרת הגשר [קשר] בין שתי השבתות. זאת אומרת החוויה של חזרה לארץ, לפירות הארץ, לטבע הארץ, וכל מה שכרוך בחידוש החוויה הלאומית והטבעית של עם ישראל בארצו, נראה לנו שזה צריך להיות המסגרת שתיתן לנו את האפשרות לעבור בין שבת שירה לשבת מתן תורה [...]. אנחנו רוצים שהמפגש הזה יהיה הראשון בסדרה של מפגשים עם משוררים, עם מלחינים, עם גורמים אחרים. ושייחד אנחנו נוכל למדוד את כל השאלות והנושאים שיוצאים מהבעייתיות והשאלות האלו. במפגש הראשון ביקשנו מהרב אשכנזי, ממניטו, לפתוח בשיעור דברי תורה שיפתחו חלק מהבעיות והנושאים האלה, ושאחריו נקיים דיון ביחד ולימוד בצוותא...

[הפסקה בהקלטה]

מניטו: זאת אומרת זה היה מאורע חשוב, גדול. והסיבות צריכות להיות מובנות באופן פשוט מאוד, כאילו זה אותו עולם. אבל יש משהו קטן שצריך להבליט כדי להסביר את הכול. המצב של העולם הוא מסובך מאוד והוא לא תואם מה שמתאר התנ"ך. איזה עולם יצא מידי הקב"ה, מידי הבורא, כן? ויש הרבה הבדלים גדולים, קטנים, וההבדל הוא מסובך מאוד להגדיר. אבל כדי להבין אותו צריך להבין דבר פשוט לגמרי: שכל אחד יכול להבין מייד כדי לראות את העולם אחרת, כדי להבין את הקשר בין שני הדברים האלו.

אז לפי דעתי, הדבר הזה, הפשוט הזה, הוא פשוט. זה מה שאמר התנ"ך עצמו: הנבואה נפסקה. ולכן הכול משתנה. אז קודם כול, הנקודה הראשונה שצריך לברר זה: מה הסיבות? ואני חושב שאי אפשר [...] את הסיבות מחוץ לתחום של ההיסטוריה של עם ישראל. כי, אם אנחנו נמצאים בתקופה שהנבואה הייתה מציאותית, אנחנו יודעים לפי – טוב, התורה שבע"פ, זאת אומרת לפי התורה סתם – כשיש נבואה יש נבואה לכל העולם כולו¹. מכיוון שבורא עולם הוא אחד. ואם בורא עולם הוא אחד, הוא ברא את כל העולמות, לאו דווקא – אני רוצה לומר – לאו דווקא את עם ישראל אלא כל המין האנושי, לאו דווקא כל המין האנושי אלא כל המציאות כולה, כל העולמות כולם. לכן כשהבורא הזה מתגלה – הוא מתגלה בבחינה אוניברסאלית. ולכן כשיש הפסק של הגילוי הזה, ההפסק הזה גם כן – יש לו השלכה בכל העולם כולו.

לכן מה שצריך להבין: כשהנבואה נפסקה, היא נפסקה מסיבות השייכות להיסטוריה של עם ישראל, אבל היא נפסקה בכל העולם כולו בבת אחת.² בתרבות זו או אחרת היו תקופות של 'השפעה' – איך אומרים את זה בעברית? 'משהו שממשיך קצת' – 'שרידים', 'רשימו' אומרים ב... 'רושם'. והרושם יכול להיות ארוך מאוד בזמן. למשל: בכל התרבויות של המזרח – ובפרט במזרח הרחוק, אבל כל המזרח כולו – מכיוון שמה שהיה דומה לנבואה, מה שהיה מקביל לנבואה אצלם היה עשיר מאוד, אז בזיכרון שלהם נשארו הרבה, הרבה, הרבה ערכים של אותה תקופה של התגלות הבורא דרך האישיות שלהם³, דרך ה-ψυχή שלהם, הנפש שלהם. אז במערב אנחנו רואים שזה נפסק באופן יותר חד, יותר מידי. וייתכן מאוד שזה מכיוון שהתגובה של התרבות המערבית הייתה שונה לגמרי מהתגובה של התרבות המזרחית לאותו מאורע.

ולכן אני רוצה לתאר את זה. אולי ניקח מה שידוע בתרבות המערבית כמו 'תקופת המיתולוגיה'. מה זה 'מיתולוגיה'? זה סיפורים, אגדות שמספרים בשם איזה חכמה קדומה של המערב, של

תרבויות המערב. אבל פתאום אנחנו רואים שמיידי, באופן מידי, פתאומי, הוגי דעות של יוון שהם התחילו בתרבות ה... מסיבות ידועות: סיבות היסטוריות, כלכליות, התפתחות של החברה שלהם, זה היה יכול להתחיל אולי ברומא, אולי ביוון, אולי במדינה אחרת, זה לא משנה. כי זה התחיל ביוון בבחינה מערבית, ואני מתכוון להתחלה של ההגות הפילוסופית. ובכל חברה שבעולם – אפילו מזרחית – כשאותו מאורע מתחיל, זה מתחיל כמו ביוון.

זאת אומרת התגובה הייתה ככה: "סיפרו לנו סיפורים, אגדות, של חכמה כביכול. ואנחנו רואים, שומעים שזה דברים אינפנטיליים לגמרי – המיתולוגיה. לא תופסים את המשמעות, את החכמה שאמרו שיש בעניינים האלו. אז יש תגובה – וזה הנקודה הראשונה – התגובה במערב: תגובה של אכזבה, של ייאוש. אולי יותר אכזבה. זאת אומרת: "לא היה אף פעם התגלות רצינית של האלקות מכיוון שהתוצאה היא כל כך קטנה, אינפנטילית. זאת אומרת שלילה. לא רוצים לשמוע מזה, זה רק פרימיטיבי לומר, לדבר על העניינים של רוחניות שבאה מחוץ למצפון האנושי, מחוץ לנשמה, מחוץ לנפש נאמר. ולכן התחילה תרבות מסוימת – שזה אלפיים שנה שזה התחיל, עם הפילוסופים הראשונים היוונים – שהנקודת-מוצא של כל אותה תרבות...

[הפסקה בהקלטה]

מניטו: אני רגיל להסביר את זה לתלמידים שמתחילים ללמוד פילוסופיה: שפילוסוף רציני הוא אתאיסטי. אם אתה רוצה פילוסוף שהוא מאמין – זאת אומרת שמצד אחד, מצד אחר – הוא מאמין. מצד האישיות הפילוסופית שלו הוא אתאיסטי לגמרי. או – הוא אינו פילוסוף. כי הסיסמה של הפילוסופיה היא: אם אתה רוצה למצוא את האמת – תמצא את זה מעצמך. "דע את עצמך" – זה הסיסמה של סוקרטס.⁵ מכיוון שאף אחד מחוץ לעולם שלך לא יגיד לך שום דבר [מהאמת]. פילוסוף זה מי ששואל את האמת, אבל הוא יודע שהאמת אינה מדברת. טוב, אני הסברתי את העניין במושגים של הפילוסופיה, של החיים השכליים, אבל לפי דעתי זה אותו עניין בשאר התחומים של החיים הרוחניים, ובפרט האומנות.

במזרח – התגובה הייתה אחרת לגמרי. ואני חושב שהדוגמה הכי מאפיינת זה הדוגמה הבודהה, של הבודהיסטים, שהם אומרים ככה: "נכון שהייתה התגלות בתקופה הקודמת, אבל הטעות הייתה לחשוב שההתגלות הייתה דרך... מבחוח". כמו שאומרים, כמו שאומר התנ"ך, הנביאים של התנ"ך: "ויהי דבר ה' אליי לאמר"⁶ – מי הוא ה'? זה לא אני, זה בורא עולם. המזרחיים אומרים שזה טעות. כי אותם האלים, האלילים – איך אומרים את זה היום? – 'האלוהים', שגילו מה שגילו, היו – בני אדם. ובתור בני אדם היו האלילים. מבינים את ההבדל, כן? התגובה של המערב הייתה באופן בסיסי אתאיסטית, והתגובה של המזרח הייתה מיסטית, במובן ש-מה זה החוויה המיסטית? אני מתפקד בתור בן אדם, אבל בתור בן אדם אני יודע שאני-עצמי הוא אל. זה – פחות או יותר, זה סכמטי – אבל אתם מבינים את ההבדל.

ולכן התכלית והתפקוד והאופקים נאמר, של כל החיים הרוחניים במערב – לקחו איזה כיוון מנותק מהרוחניות האמיתית. זאת אומרת – 'מעשה בני אדם', כמו שאומר הפסוק בתהלים: "עיניי להם ולא יראו, אזניים להם ולא [ישמעו]" (תהלים קט"ו) – מעשה בני אדם. זאת אומרת – תוצרת אנושית. משהו מלאכותי לגבי האומנות האמיתית של התקופה הקודמת. משהו מלאכותי, לא טבעי במובן הנבואי של המילה. זאת אומרת 'טבעי' – מה שיצא מידי הקב"ה, מידי הבורא.

ואחרי אותה הנחה, אם זה מובן, יש לנו הרבה הוכחות מהמדרשים. למשל יש מדרש שאומר: כשהקב"ה נתן את התורה לעם ישראל בהר סיני, הוא דיבר לשון הקודש לגבי עם ישראל, מכיוון שעם ישראל היה מוכן ומסוגל לקלוט בלשון הקודש, אבל בבת אחת הוא דיבר את התורה

בשבעים לשון⁷. זאת אומרת – כל לשון השייכת לגניוס הנפשי-התרבותי של אומה זו או אחרת. זאת אומרת שהנבואה היא אוניברסלית משורשה, וכל אומה ואומה מקבלת דרך הנפש שלה. אם כן זה מובן? כשבא הסיום של אותה תקופה של הנבואה, אז גם ההפסק היה כלל-עולמי כמו שאני אמרתי מקודם⁸.

אבל מה קרה? יש הבדל מהותי בין נביאי אומות העולם ונביאי ישראל. ואותו הבדל אפשר קודם כול להבין אותו דרך ההגדרות של התאולוגיה, ואחר כך באופן יותר ויותר כללי. אתם יודעים שלפי דת ישראל אין אמצעי בין הבורא עולם והבריאה. אין אמצעי. ולכן מקבלים את ההתגלות בלי אמצעי גם כן. זאת אומרת – באופן טהור לגמרי. אבל באומות העולם, מכיוון שיש אמצעים - ואחר כך נגדיר מה העניין של האמצעי אצלם – מה שנשאר בזיכרון שלהם זה מה שקיבלו - או דרך 'אורות העיניים', 'אורות האוזן', אורות כל ה[...]. שיש לנו כדי לקבל מה שבא מבחוץ,⁹ מי יותר עליון זה יותר פנימי, זה אותו דבר, מה שמקבלים מההתגלות הזו - זה נשאר עם המסך של האמצעי הזה. ולכן כל... אולי ניקח את המושג של 'נביאי שקר' – יש סתירה במושג. נביא ושקר? אבל שני דברים בבת...

[הפסקה בהקלטה]

מניטו: כל מה שנשאר דרך המיתולוגיה – זה היה טמא במובן הפילוסופי של המילה. זה לא היה טהור. ולכן באו הוגי דעות אחרי סיום תקופת הנבואה, והתמודדו עם תוכן החכמה הזו, שמצאו אותה טמאה, ואמרו: זה לא חכמה, זה לא כלום, זה אינפנטילי...

[הפסקה בהקלטה]

מניטו: ולכן כמו שיש נביא שקר, בכל התחומים של חיי הרוח, אפשר להבין את זה: היחס של המסורת לאומנויות של תרבויות אחרות בתקופה של הנבואה, אז זה היה יחס של עניין רציני מאוד – חיי רוח. לא רוח-הקודש, אולי רוח-הטומאה, מכיוון שה'מסך' שהסברתי מקודם עושה את שלו, וזה עבודה זרה – פשוטו כמשמעו – זה עבודה, אבל זרה לנו¹⁰. זה עניין אחר, זה בא מניסיון אחר. זאת אומרת כיוון אחר של ההתגלות. אבל מכל מקום התוכן הוא התוכן.

וכמו שרוח-הקודש המשיך בישראל בבחינת הדת - נאמר בבחינת התורה עצמה, בבחינת חיי המוסר, בבחינת השולחן ערוך – גם כן רוח-הקודש נמשך בישראל בבחינת כל שאר התחומים של החיים הרוחניים. אבל הייתה תקופה של אלפיים שנה של גלות. ולכן זה היה מעורב עם האמצעי השייך לאותו גוי שאנחנו היינו בגלות אצלו. עכשיו מתחילה תקופה חדשה לגמרי, שהיא תקופה של תחיית המדינה. זאת אומרת – תחיית החברה הישראלית, האומה הישראלית. ולכן זה מעניין מאוד לראות שדווקא הרב קוק, שהוא הסביר את החשיבות של המעבר מתקופה של הגלות לתקופה של תחיית האומה - לגבי כל מה שקשור להיסטוריה שלנו: המדינית, הדתית – הוא גם כן דיבר על הנושאים האלו של התחדשות הכוח האומנותי של האומה הישראלית.¹¹

אולי אני אגדיר בקצרה את העניין: בתקופה של הנבואה עם ישראל היה העם העברי. הראשון שנקרא 'עברי' זה אברהם אבינו – "אברם העברי" (בראשית יד יג). ויש כוח מסוים בזהות הזו שנקראת 'עברית'. ולכן דווקא עברי היה יכול להיות נביא.¹² זה לא לחינם ש... לפי הפסוק המדרש מגדיר את אברהם אבינו "אדם הגדול בענקים"¹³, הנביא הגדול הזה היה דווקא עברי, היה דווקא אבי-אבות של כל אבות האומה, נאמר. והמדרש בא ומגדיר את הזהות שלו: הוא היה עברי. זאת אומרת הוא היה כולו כלי ללשון הקודש¹⁴. וכשהסתיימה התקופה של העם העברי - בחורבן בית ראשון ואחר כך בחורבן בית שני - אז המושג 'עברי' הסתלק מההיסטוריה שלנו. אנחנו עכשיו 'יהודים'. מה ההבדל בין עברי ליהודי? עברי הוא עברי, נקודה. יהודי הוא יהודי-מישהו-אחר¹⁵. לכן כל החיים התרבותיים שלו זה כמין המשך בבחינת רוח-הקודש - ולא

בבחינת נבואה כי היא נפסקה אחר כך, נראה את הסיבות – המשך של אותו כוח העברי, אבל תחת לבוש אחר, שהוא לבוש גלותי. והלבוש הזה - יש לנו סיפור ברור מאוד: זה סיפור חיי יוסף הצדיק. הוא היה עברי בתוכו, אבל הלבוש שלו היה מצרי. ולכן כל ההיסטוריה שלו זה ההיסטוריה של היהודי-גלותי, בכל השלבים שאנחנו חיים את זה. בא משה רבנו ושם קץ לתקופה הזו, שמתחילה ביוסף ומסתיימת ביציאת מצרים. יוסף היה עברי שירד למצרים והתלבש כמצרי¹⁶. משה היה אותו עברי שהיה מתלבש כמצרי¹⁷, ושהוא פשט את הלבושים האלו כדי להחזיר את הזהות העברית.

ולכן אנחנו חיים בתקופה דומה מאוד, אולי יותר גדולה מהתקופה של יציאת מצרים. וזה בלי שום ספק תקופה של התחלה, של התחדשות של משהו, שיהיה דומה למשהו, שיהיה נבואה. לא את הנבואה עצמה. ואם ככה, אז זה גם כן בתחומים האחרים.

[הפסקה בהקלטה]

קובץ 2: הצמצום התרבותי בגלות, ושבט לוי

מניטו: ...כל מה שקשור לעניין של אומנויות. מכיוון שפחדו – אני מתכוון לחכמי ישראל, כן? לרבנים – שפחדו מעניין מסובך מאוד של ערבוב בעבודה זרה. ולכן יש איזה מין הפסק – כל מה שהיה אומנותי, ספרותי – יש איזה חשד של אפיקורסיות, במשך אלפיים שנה. ואולי ההסבר העיקרי זה זה: כי אין אפשרות של התחדשות רוח-הקודש רק לעם העברי [אלא] בארץ ישראל¹⁸. זה לא אומר שהיהודים לא היה להם כוח אומנותי, אבל זה בלי פירות. למשל, איך אני הבנתי את זה: כשאני הייתי חי בגולה, הייתי חי באלגיריה, והייתי מכיר רק באומנות היהודית האלגיראית. אחר כך התגלה לי שכל שבט, כל קהילה, יש לה אוסף עשיר מאוד של אומנות משלה. אבל לגבי הזהות שלי – זה היה זר לגמרי. באיזה מובן?

[הפסקה טכנית מצד הקהל]

מניטו: ...המילה 'זרה' היא פשוטו כמשמעו מה ששייך לנוכרים. זה עבודה ממש, של אותו בורא של עבודת הבורא, אבל היא זרה, היא אחרת. ולכן היו מפחדים מזה. ומה שאני הרגשתי - שהתוכן האומנותי היה בלי שום ספק מהאופי של הגויים האלו. ועם ישראל, זאת אומרת היהודים, נתנו רק איזה מין צד של קדושה. הוסיפו צד של קדושה. ועכשיו פה יש רק שתי נקודות, ואפשר לסיים את ההקדמה הזאת...

[הפסקה בהקלטה]

מניטו: ...ואני מקווה שעוד ניפגש, בעוד...

אולי אני אוסיף עוד נקודה כדי להתחיל בלימוד. למשל, הדוגמה הזאת של ההבדל בין התסביך של אדיפוס¹⁹ – מכירים את כל הפרטים של כל הסיפור הזה, כן? – ועניין של עקידת יצחק, ההבדל הוא העניין של המוסר. זאת אומרת – כל החיים הרוחניים של הגויים, של אותם התרבויות, היו עשירים מאוד, אבל מנותקים מכללי המוסר. זה ההבדל. ולכן זה מתבטא גם כן בהבדל מבחינת הדת. זאת אומרת בתרבויות של הגויים 'דתי' ו'מוסרי' זה שני מושגים שונים. אצלנו זה אותו עניין: הדת היא המוסר, המוסר הוא הדת. ולכן בתחום של האומנויות כבר הבדל בין השמחה וההנאה²⁰. זאת אומרת מה שמחפשים: אם זה הנאה – אז זה כבר עבודה זרה. אם זה שמחה – אז זה כבר קשור דרך המוסר למקור החיים.

טוב, מה שרציתי להסביר שאני חושב ש...

[הפסקה בהקלטה]

מניטו: ...אולי דרך השאלות. כי כל הדברים האלו, היו... למדנו אותם במשך אלפיים שנה, בכל החיים של הגלות, רק בבחינה אחת.

אולי אני אסביר את זה ככה: היינו 13 שבטים. 12 שהם 13. וייתכן מאוד שבמשך אלפיים שנה, מה שנשאר באופן גלוי זה רק השולחן ערוך של שבט לוי, שהיה השולחן ערוך הדתי המוסרי שלנו. אבל לכל שבט ושבט יש לו מין תבנית האנושית עם המציאות שלה. והתורה עצמה אומרת שהמלך היה צריך לכתוב ספר תורה לעצמו (דברים יז יח), וכל ראשי שבטים היו צריכים לכתוב ספר תורה לשבט שלהם²¹. זה אותו ספר, אותן האותיות, אבל תורה שבעל-פה - זאת אומרת הממד הרוחני השייך למידה זו או אחרת של שבט זה או אחר - זה היה התרבות העברית, כל זה...

[הפסקת ההקלטה]

...היה גילוי של התגלות האלקות...

[הפסקת הקלטה]

מניטו: ...צמצום רק בתחום של שבט לוי. זה מספיק ברור מה שאני מסביר?

קהל: אולי כדאי...

מניטו: לא, אולי אני אתן דוגמאות ככה, אבסטרקטיות. יש לנו שולחן ערוך של שבט לוי, זאת אומרת "תורת כהנים". אבל יש גם כן שולחן ערוך של הרופאים, של המהנדסים, של כל... אני לא רוצה לומר "מקצועות" - שזה קצת שלילי - אלא כל התפקידים לפקודיהם בחברה. אז באומה העברית היה הרוח הקודש השייך לכל הפקודים.²² ובחיים של הגלות נשאר רק מה שהיה צריך לשבט לוי. זה קצת מוגזם מה שאני אומר, כן? כי מבחינת 'פקודים' - היו גדולי ישראל מכל השבטים. אבל מבחינת כלל העם היהודי - גדולי ישראל - זה היו תלמידי חכמים של שבט לוי. תפסתם?

[הפסקה בהקלטה]

מניטו: ...[אבל בכל זאת] עברי. זה אולי מה שצריך לחדש.

קהל: כשאתה מתכוון לשבט לוי, זה אומר שבט לוי, או 'הצד הלוי' שיש...

מניטו: זהו. הדתיים. כי התפקיד, או התכלית ב... אני מתכוון בחברה, של הדתיים [...]. זה התפקיד של שבט לוי! אז אי אפשר לעשות עם ישראל רק עם שבט לוי. בלי שבט לוי - ברור שלא. אבל רק עם שבט לוי - אי אפשר גם כן. ולכן קרה איזה צמצום בחיים הרוחניים שהתמקד דווקא על הנושאים השייכים לשבט לוי. ולכן אנחנו לא מוצאים מה אומרת התורה לכל העניין של כל האומנויות האלו. חוץ מהיוצא מן הכלל - המוזיקה, כי היא הייתה העבודה של שבט לוי [צחקוק]. זה לא חידוש, זה מפורש ב... ונקראת "עבודת עבודה". "עבודת עבודה" זו השירה.

ויתכן מאוד שיהיה בכל מה שהבאנו מהגולה, ועכשיו אנחנו רואים את זה בכל קהילה - היה לה סגנון עשיר מאוד של התרבות היהודית. כל [מה] שהבאנו מהגולה - זה הצטמצם בישראל, זאת אומרת... התקטן, איך אומרים את זה?

קהל: התמקד.

מניטו: לא לא. בממדים. הצטמצם, כן. מכיוון שאנחנו במעבר שצריך להגיע לשלב אחר לגמרי, שלב עברי שמתחיל לאט לאט, זאת אומרת שיעור קומה של האומנות הישראלית היא בהתחלתה. היא.. אפשר לומר, זה רק התחלה, משהו קטן לגבי השיעור קומה של התרבות היהודית העתיקה. אבל מכיוון שזה מעבר מתקופה שנגמרה לגמרי... אני נוסע הרבה פעמים בגולה, ואני רואה שיש ניסיונות לחדש התרבות הספרדית, או האשכנזית, או האשכנזית דרך היידיש, או איזה... למשל בצרפת, כן? אבל זה מלאכותי לגמרי²³. זה צריך להיות בעברית. כשזה בעברית - זה לוקח ממד אחר לגמרי. תפסתם במה שאני מנסה להסביר. למשל, רק אתמול בווינגטון, [הסברתי לאיזה יהודי...]

[הפסקה בהקלטה]

מניטו: ...הבעיה היא תיפותר. אבל יש צורך של הכנות. מה שאני מציע למשל, שהמפגשים האחרים, ובפרט נושאים מסוימים [...] : אחד לפי נקודת הראות של האומן, ואחד לפי נקודת הראות של המקורות ה...

קהל: הנקודה של שבט יכולה להתחדש בישראל רק על ידי ה[...], זאת אומרת - רק על ידי לימוד? אין אפשרות ל...

מניטו: אני רוצה, לפי מה שמסביר הרב קוק - קודם כל על ידי התחדשות החיים של האומה. ואז בא השלב שצריך להגדיר את ה... איך אומרים? לאמת את זה, אם זה ממש ישראלי או לא. זאת אומרת, זה - אולי פה צריך לבוא עם תפקוד האומה. ותלמידי חכמים שייכים לזרם... - לא, לא זרם, למקצוע זה או אחר - אז הם יכולים אחר כך להגיד אם זה בעיניהם קדוש או לא.

[הפסק הקלטה]

קהל (שלמה בר):²⁴ בצורת ה... נניח הנבואה, נניח ה... אני מבדיל, למשל, בין נבואה למוסיקה [מזרחית]. כשבא לך מסר מסוים נאמר, זה מין פריצת גדר, זאת אומרת... אתה כאילו... אתה פורץ איזה מסגרת מסוימת. עכשיו איך זה שיושב בתוך המסגרת יכול להסכים למה שאתה פורץ? אני תמיד רואה, זאת אומרת החידוש נגד התפיסה כמסגרת - לא לפרק אותה. אז איך יכול לקרות שאדם שנמצא בתוך המסגרת, יכול לראות מעבר?

מניטו: אני חושב שאם הוא באמת נמצא בתוך המסגרת באופן סגור, מסגרת סגורה, הוא לא יכול. הוא לא יכול. זה נקרא "צדיק ורע לו". זאת אומרת הוא שייך כבר לתקופה קודמת.²⁵ האיש עצמו, שמקבל את המסר הזה, הוא צריך להבחין: מה בא מצד הרע? מה בא מצד הטוב? הוא צריך בעצמו להבחין את זה. אני יכול לומר רק בדברים כלליים מאוד: אם הוא מרגיש מהו הקריטריון של החיים האמיתיים, של המוסר האמיתי - הוא יכול לשפוט, הוא יכול לדעת את זה. למשל אם הוא כותב פיוטים, כן? פואט.

קהל: שירה

מניטו: שירה. הוא יכול לדעת: זה ייתן חיים למי שיקרא את זה, זה לא ייתן חיים. זה לא... זה סם, סם חיים או סם מוות.²⁶ הוא מעצמו יכול להבין את זה. מכיוון ש... כמו שאומרים המקובלים עכשיו: כל הצינורות האלו - הם מקולקלים. כל, הכול, המערכת של הצינורות הייתה מקולקלת.²⁷ ולכן צריך לעשות קטגוריות, זאת אומרת לעבוד על זה: מה הולך לצד ההנאה גרידא, מה הולך לצד שמחת החיים, מה הולך לצד השאיפה לקדושה? וכדי ל... איך אומרים? לגרוס קריטריונים ברורים שתלמידי חכמים של התורה יכולים להבין אותם, וגם [אומנים]. למשל - כשאני רואה איזה תמונה, אני אומר: "זה יפה" "זה לא יפה". זה קריטריון סובייקטיבי שאין בו חכמה, שום חכמה. צריך לעבוד על החכמה. ולמה איש דתי יכול לומר שבשבילו זה יפה, איש לא דתי אומר את ההיפך. למה? מאיפה זה...?

קהל: ממה זה נובע?

מניטו: ממה זה נובע? כן. זה עבודה שלא נעשתה עד עתה. אני מכיר הרבה אנשים מהדור, שמנחשים כבר שיש משהו, [...]. אבל העבודה עצמה לא נעשתה מספיק. לא התחילה אפילו.

קהל (שלמה בר): אתה לא חושב שאחד הדברים הראשוניים שאנחנו צריכים לבנות זה לנסות לקבוע קריטריונים, זאת אומרת נקודות מוצא שיסגרו אותנו, אתה מבין? כי ריבוי האפשרויות - זה פריצות. זאת אומרת, חייבים לקבוע אמת-מידה שממנה כולנו צריכים לחשוב. אחרת, זה גורם לאבסטרקט, ל... [הפסקה בהקלטה]

מניטו: ...בין אנשי התורה ואנשי האומנות. וכדי להגיע בזה צריך ללמוד יחד - וזה לא משנה איזה נושא - כדי שאחד יבין את השני: "מה קורה בחיים הפנימיים שלך? כשאני אומר: 'אמת' לפי התורה, כשאתה אומר 'אמת' לפי היופי - מה, מה קורה?" כדי שנבין אחד את השני. מה?

קהל: יפסיקו להיות רבנים, יתחילו ללמוד [...] אם יתחילו ללמוד את זה ביחד,

קהל (שלמה בר): [זה אחד]

מניטו: כן. ואני חושב גם כן, יש... היו כמה תופעות של האומנות היהודית ב[...]. אני לא מתכוון רק לעניין של חנוכיות. גוף החנוכייה - היא החיים התרבותיים של הגויים שהיו חיים כבר. אלא מה שיהודים עשו לעצמם - בתור [ה]יהודים - אפשר ללמוד את זה כדי לראות מה זה אומר למומחים של הדור, מה זה אומר להם? איפה עובר החוט של החיים הרוחניים האמיתיים. זה חי, זה מת. איך להבין את זה. מה שרציתי להביא, רק עדות - שלפי מה שאני למדתי, דרך אלפיים שנה - לא למדו דברים [...]. רק למדו מה שהיה קשור לדינים, זאת אומרת, לחיים של הבית דין.

קהל (שלמה בר): למה זה קרה ככה?

מניטו: זה הפחד של העבודה זרה.

קהל (שלמה בר): האם כוח הנבואה, או... היא לא באה מתוך הטוב והרע ביחד? זה לא...

מניטו: גם. זה מה שאני...

קהל: אין הפרדה, זאת אומרת...

מניטו: צריך... אולי אני אסביר במושגים פשוטים של הקבלה. שורש הנבואה בא מעולם החכמה. ועולם החכמה הוא עולם עליון מאוד, כן? אז כל מה שבא מעולם החכמה, צריך לברר אותו ממש עבודת בירורים, דרך עולם הבינה. אחר כך זה מתפשט דרך המידות, המידות שאנחנו מגדירים אותם: החיים של הרוח. מה הוא ההבדל? להבין דרך החכמה זה להבין איך שני דברים הפוכים זה אותו הדבר, זאת אומרת: אין הבדל בין טוב ורע. החכם יכול להבין איך הרע הוא טוב, איך הטוב הוא רע. עולם הבינה זה ההבדלה בין בריות: זה טוב, זה רע. ולכן כשהמסר - כמו שאתה אומרת - בא מעולם החכמה, אם אין לי את האפשרות לברר דרך הבינה - מה זה טוב באמת, מה זה רע באמת - אז זה אבוד. זה ההבדל בין רוח הקודש ורוח הטומאה. רוח זה רוח, אבל זה יכול להיות מצד הרע או מצד הטוב. ולכן, זוהי ההגדרה של לימוד התורה: לברר דברים, כדי להבדיל מה בין טוב ורע, בכוחות של המידות המוסריות. העבודה הזו נעשתה לגבי החוקה של התורה, אבל לא לגבי התחומים האחרים. הבנתם? למשל - יש דבר יפה אצל המקובלים: הכוח של התורה שבעל-פה זה להוציא הסולת מהפסולת.²⁸ ההבדל זה פ"ה. אז זו אותה עבודה שצריך לעשות בתחום שלכם. יש מצב של ערבוב בין סולת - פסולת. צריך לדעת איפה הסולת ואיפה הפסולת.

קהל: וזה צריך לעשות בצמידות עם אנשים... עם דתיים - אסור?

מניטו: מותר, מותר. לא שמעתי איזה עילוי. אבל מה שזה ברור - שאף תלמיד חכם לא יכול לתת לכם. זה צריך לבוא מצדכם. תלמיד חכם של התורה יכול להסביר לכם איך המצב בתחום שלו, אבל הוא לגמרי לא מומחה בעניינים שלכם, בין אם זה שירה, אם זה אמנות אחרת. אלא - דברים כלליים מאוד, של אותו לשון הקודש של הקבלה. ומה התוכן בבחינת הניסיון המיוחד שלכם? רק אתם יכולים להסביר את זה.

קהל (שלמה בר): האם החכמה היהודית היא לא נובעת מחוק הצמצום?

מניטו: לא, זאת אומרת: בחכמה היהודית 'חוק הצמצום' זה אחד מהכללים החשובים כדי להבין הרבה דברים. אבל... למה אתה מתכוון?

קהל (שלמה בר): זאת אומרת, זה כמו אש בעצמותי²⁹. זאת אומרת, כשהנבואה באה, זה... אתה לא יכול לעמוד בפני זה!

מניטו: אז צריך...

קהל (שלמה בר): זה לא ריבוי אפשרויות. זה...

מניטו: נכון. אז צריך... אולי תעזרו לי עם איזה מילה.

קהל (שלמה בר): המסנן.

מניטו: כן. מה שקורה פה.

קהל (שלמה בר): אני מרגיש שלמשל... לקחת נניח, כלי מזרחי. נניח, חליל. ניקח חליל. אז נניח - בתוך חליל מזרחי יש לך שישה חורים. ובתוך חליל מערבי יש לך את כל האפשרויות. זאת אומרת: בנוי, קשרים, הכול. יש לך... עכשיו, בחליל המערבי אתה לומד את ידיעת האפשרויות. בחליל המזרחי - אין לך אפשרויות!

מניטו: אהא.

קהל (שלמה בר): זאת אומרת שהאפשרויות צריכות לבוא מתוכך, ולא מתוך לימוד הכלי. אז זאת אומרת שזה - צמצום האפשרויות מביעים [את העניין הזה].

מניטו: הבנתי. עכשיו הבנתי. נכון. ולכן המנגינה המזרחית, דרך החליל המזרחי, היא - איך אפשר להגדיר את זה, כמו שאמרנו מקודם - היא טבעית, מכיוון שהיא באה מהנפש. לפעמים המנגינה המערבית היא מלאכותית, מכיוון שזה תפקוד הכלי. יש כל [האפשרויות].

יתכן מאוד שפה יש התחלה של כלל חשוב: מה זה 'מלאכותי' ומה זה 'טבעי' בשירה? כי המושגים: 'כשר' - 'לא כשר' - אנחנו רגילים רק לעניינים של הדת ושל המוסר. מה זה 'כשר' - 'לא כשר' בשירה? רק אתם יכולים להגדיר את הקריטריונים. לעתים, אולי...

קהל (שלמה בר): [...] התרבות המערבית והתפיסות המוסיקליות הן - לפי דעתי - בהרבה מובנים הם [מוקלטים]. כי למשל - נקודת המוצא המזרחית היא נקודת מוצא כמו של חוט שני: של - עוד פעם - של צמצום האפשרויות. זאת אומרת - זה כמו עבודות פסיפס: זה עבודה של - קטן, שדורש לא [לחטוא], שדורש עבודה מאוד הפוכה מאשר תפיסה מרחבית. זאת אומר אז יש לך נניח ארבעה צלילים שונים שמהם אתה יכול לפתח. אתה יכול לקפוץ מפה לשם, ומפה לשם. זאת אומרת: יש לך ארבעה דרכים שאתה בונה בדרך כלל קוביות, זה קונסטרוקציה של קוביות. עכשיו, בתפיסה המזרחית יש חוט, זה לא קוביה, זה חוט שמתפתל, ש...

מניטו: כן. אולי אני אסביר מה שהבנתי ממה שאתה אמרת, לפי הקבלה. יש אפשרות לגלות מה שקוראים בקבלה את 'העולמות העגולים'³⁰. זאת אומרת: כל האפשרויות של המתמטיקה של העולם. ויש אפשרות לגלות את קו היושר. אז ייתכן מאוד - אני לא בטוח - ייתכן מאוד, שהתפיסה המערבית יותר שייכת לעולם העיגולים, והתפיסה המזרחית לקו היושר. מהו ההבדל? ההבדל שקו היושר זה הקו של איחוד כל המידות. והעיגולים זה פיזור כל המידות. אז בקשר לאיזה עולם, איזה מבנה של עולם מסוים, אז אפשר לגלות את כל האפשרויות, אבל לא

כולן הן נותנות חיים. ויתכן מאוד שיש פה איזה הבדל דומה למה שמסבירים ככה. יש כלל: אני למדתי פעם כשהייתי בתלמוד תורה באלג'יר, הרבי שלנו היה מזהיר אותנו לא ללכת לשמוע איזה סוג מסוים של מוסיקה ערבית. והוא הגדיר את זה במוסיקה המערבית במה שקוראים [...]

קהל: [...]

מניטו: זאת אומרת - שתי מנגינות מקבילות, אבל שאי אפשר לאחד אותן. וזה שייך לעולם העבודה זרה. זאת אומרת - זה שולל איחוד המידות. ולכן ההשפעה על הנפש היא טמאה. אבל הוא הסביר לנו שזוהי ההלכה. אבל עכשיו, מכיוון שלא מבינים מה קורה, מותר לשמוע. אבל יש אנשים שרגישים לזה, וסובלים מזה, וכשהיו שומעים [לילות] של מוסיקה ערבית - זה אפשרי, כן? - ואחר כך הם הוציאו [יצאו] מזה, ממש עם השפעה של נטייה לדברים נוראים - מבחינה פסיכית - כי ההשפעה מההריסות של הנפש³¹ שבאה מסוג זה של מוסיקה [כזו] או אחרת. אבל כל זה - יש הרבה תחומים שמכיוון שהחכמה נאבדה, אז זה - כאילו זה מותר. אבל לאמיתו של דבר, אם היינו יכולים להבין אותה חכמה, הרבה דברים היו אסורים בתחום של האומנות. כי ההשפעה לנפש - היא חזקה מאוד!

למשל, בתחום אחר לגמרי: תפילה עם כוונות, תפילה בלי כוונות. עכשיו, מכיוון שאנחנו איננו מסוגלים להתפלל בכוונות, אז מותר להתפלל בלי כוונות. אני לא מתכוון לכוונה הפשוטה שאתה צריך לדעת מה אתה עושה, להיות מתכוון למה אתה עושה, לא לכוונות של המתפלל. זה [מותר]. אבל גם השירה של התפילה, היא מסוג של כוונה! יש כוונות אמיתיות ויש כוונות שאינן אמיתיות. אז עכשיו נותנים להתפלל על כל שיר שאתה רוצה, מכיוון שאתה לא מסוגל להבין החכמה המדויקת. אם היינו בתקופה שהיה צריך להבין את הכוונות האלו, לא היה מותר להתפלל בכל שיר! זה מובן.

קהל: אז גם טעמי המקרא זה פירוש של ...

מניטו: ברור.

קהל: [...]

מניטו: ברור. גם בתפילה. אני זוכר שהיינו לומדים המשנה - עם טעמים. רש"י - עם טעמים מסויימים, בעל פה, כן? כדי להבין את המשמעות של הדברים - צריך הטעם! ובמובן המוסיקלי של ה...

אבל יותר מזה - התפילה, שאתה מדבר לקב"ה, הטון של התפילה צריך להיות מדויק לפי הכוונה של המשמעות של המילה. עכשיו חזנים עושים ...

[הפסקת ההקלטה]

מניטו: וזה ממש ...

[הפסקת הקלטה]

מניטו: גם זה נאבד.

קהל: [איך זה בדיוק?] [...]³²

מניטו: לא. לא השימוש של המילים בשפה המדוברת, אלא הטעם של המילה לפי לשון הקודש. למשל: אם אני אומר "שמע ישראל", אז כשאני אומר "שמע", אני מבין איזה מילה שבמילון

צרפתי יש לו גם משמעות, במילון... אני לומד בצרפתית: ecoute - "שמע". אבל המובן של המילה לפי לשון הקודש הוא אחר לגמרי! מה זה שייך? מה זה מ"ם? מה זה עיי"ן? - באותו סדר³³?

קהל (שלמה בר): האם ל"שמע" אין מרחב מסוים של זמן? מדויק?

מניטו: תסביר מה שאתה אומר.

קהל (שלמה בר): מבחינת... למשל - אם כל אות היא מהות, אז גם יש לה זמן. היא מוגדרת גם בזמן.

מניטו: אה. כן. בשירה? כששרים אותה?

קהל (שלמה בר): כן. האם בקבלה אפשר להגיע לזה? זאת אומרת, להבין...

מניטו: יש למשל בתלמוד הסברים לזה. למשל על המילה "אחד": צריך להדגיש על הדל"ת, ולא לחטוף על החי"ת.³⁴ אבל... ויש הסברים מדויקים בכוונות של הקבלה. למה [דווקא] ככה?

קהל: תקיעות השופר...

מניטו: גם כן.

קהל: טעם גדול [...] ששמה, הזה, המוזיקה מופשטת. זאת אומרת ששמה אין בכלל מילים. כל היסוד, השורש המוזיקה בעצם זה תקיעת השופר, שהיא הקול בלי מוסיקה, וזה גם השורש של המוזיקה. שמה יש אותם הדברים שאתם אמרתם. אם היו יודעים מה זה שופר, אז היו יודעים...

מניטו: זהו. כל זה נאבד. כל זה נאבד. חוץ מ...

קהל: חוץ מ... [...]

מניטו: כן, כל זה כתוב. אבל מי מבין את זה? צריך לעבוד על זה כדי להבין, עם המשמעות המוסיקלית.

[הפסקה בהקלטה]

קהל (שלמה בר): שלכל אות בקשר לאות שלה אחריה יש משמעות של זמן שאתה מוציא אותה.

מניטו: אה. אולי אני אסביר. מה שאני אמרתי - "משמעות". זאת אומרת: האות שייך, יש לה איזה משמעות רוחנית. האות מ"ם גם כן. האות עיי"ן גם כן. [כל אלן] מוציא בבת אחת, באותו סדר: ש'-מ'-ע', זה המילה "שמע". אבל מה שמענו במילה "שמע"? שמעתי רק [מילה של מילון]. לא, לא התכוונתי למשמעות של המילה לפי לשון הקודש. וגם הטעם ששרים - "שמע ישראל" עם הטעמים - יש לו גם כן משמעות רוחנית שאנחנו לא יודעים אותה!³⁵ זאת אומרת - ברור שהנשמה מבינה, אבל לא אנחנו. זה עמוק, עמוק, עמוק. אז כל החכמה הזו הייתה... היו יודעים אותה חכמה. למשל כשהחליטו לכתוב את הטעמים, טעם, מכיוון שפחדו שזה ייאב... איך הגדירו - כך צריך לכתוב, וכך צריך לכתוב?

קהל: אז זה מתקשר לקבלה מעשית. זאת אומרת - אדם שכבר שולט בידע הזה, הוא כבר מסוגל ל... [לברוא ולפגוע]...

מניטו: אני חושב שאיזה שיר יפה - זה כבר עניין של קבלה מעשית. למה השיר הוא יפה או לא יפה? אני לא אמרתי מה זה "כישוף", אבל זה משהו קרוב קצת.

קהל: [...]

מניטו: ברור. לא, רק אני רציתי לומר שיודעים שזה נמצא, אבל זה נאבד. ומה שנשאר, זה רק בתחום שאני הגדרתי: שולחן ערוך של שבט לוי. אז אני חושב שאנחנו צריכים להתחיל בעיון הזה.

קהל:...[משהו שהרב] מנסה להעביר לנו - אתה מביא איזה כיוון, אבל מה... מה המקצוע [...]
כשאתה אומר [...][שורש האותיות ש-מ-ע, והוא מניסיונו [...]] מרגיש את זה בזמן, מפני שזה הכל [...]

מניטו: ברור ש... לכן אני אמרתי...

קהל: אז אם נתרגם את זה, מניטו, זה מה שהצעת!

מניטו: כן. ברור, ברור.

קהל: זה לשון מוזיקלית.

מניטו: יש זמן של [מתאר] של הנקודות ושל הטעמים: למה זה כל כך זמן? וזה פחות, וזה יותר?

קהל: בדיוק. זה, זה מה שחשוב. זה מה שבונה את נקודות המוצא.

מניטו: כן. אז - זה אפשר, זה אפשר לדעת, מכיוון שזה נשאר. אפילו בלי הלשון [...]. זה נשאר. ויודעים, כששרים איזה פסוק: למה צריך לשיר ככה - קמץ או פתח? ולא אחרת? אבל זה רק התחלה של חיפוש ארוך מאוד.

תראו, הבעיה היא: להחזיר לאומנות את המקום שהיה לה בחיי הרוח. ולא דווקא בחיי ההנאה, התרבות. זהו, זה כלל מסוים.

עכשיו אני באמת מצטער כי אני צריך ל... אני פה, אני מאחר. אבל יש לכם מומחים...

[סוף ההקלטה]

נספחים

תמלול מתוך שיעורי הרב על מאמרי הראי"ה, נר חנוכה:

טוב, אני חוזר מצד אחר לשאלה שלך: ההיסטוריה שלנו עשתה שסופסוף במשך כל התקופה של הגלות נשארו בישראל רק הכוחות והסגולות של שבט לוי, משבט לוי. ההתייחסות לתורה כ-רבנים. וכל הסגולות והכוחות של שאר השבטים – זה נאבד. ויש הרבה פרקים ב"אורות" של הרב, שזה מין התחלה של נבואה שזה עתיד להתעורר במדינת ישראל. ולכן אנחנו יודעים איך להיות דתי לפי התורה. אנחנו לא יודעים איך להיות אמן לפי התורה. אנחנו לא יודעים איך, למשל, להיות רופא לפי התורה. איך להיות משפטן לפי התורה.

והקונפליקט הזה, העימות הזה בין תרבות יוון ותרבות התורה – זה המצב של החברה הישראלית! חזרנו עם הגלות, מהגלות – עם כל הבעיות של הגלות. זאת אומרת – החיסרון הזה שכל מה ששייך לתרבות הכללית – לקחנו את הכלים סופסוף מהתרבות היוונית! ולכן אתם יודעים, זה עוד סיבה למה הסיפור הזה לא נכתב – מכיוון שלא נגמר. זה אותה מלחמה שאנחנו ממשיכים בתקופה שלנו. אז ודאי שיש אומנות כשרה לפי התורה. ודאי שיש כל זאת לפי התורה, אבל כל עוד זה מעורבב, מלוכלך, מכל רוח הטמאה ההיא שבא מהחוש היווני של העולם.. כי זה עולם מת!

לא פעם אני מצטט את הדוגמא ההיא, אתם יודעים שאסור להיכנס בכנסייה, או ב.. טוב... בבתי עבודה זרה, וגם במוזיאון, כמו שאומרים. יש איזה רגש יהודי שלא סובל את זה. יש פסלים שמה, כן? אז פעם לשם מצווה, הייתי מוכרח להיכנס ולראות מה זה הסטטואר היווני. וראיתי את זה כ-שוק! כן? זה צורה של חיים מתים: עיניים בלי שום אור. ואתם מתארים לעצמכם במה מדובר. למה דיברתי על זה? מה דיברנו מקודם? מה אמרתי מקודם?

קהל: שחזרנו מן הגלות

מניטו: טוב. אבל אני אקח את העניין מצד אחר. אבל אתם יודעים שכל מה שמגדירים כאומנות יהודית – התוכן הוא גוי, ועם איזה ציור יהודי. זה מובן? למשל החנוכיות: עד התקופה שלנו שיש כבר קצת, מעט חנוכיות ישראליות – כל החנוכיות היהודיות היו מסגנון של הגויים עם איזה טעם יהודי. זה מובן? זה לא רק החנוכיות, זה כל ה.. כל ה... שלנו.

ומה שרציתי לומר שזה: יש הבדל בין הפרופיל של הזהות היהודית של סוף תקופת הגלות, מה נשאר מהתורה? רק הצד של... ("הקודש" – הכל קדוש) הצד של הלוויה, הכהונה, כן?

אני זוכר תקופה שהיינו, הייתי צעיר, בגיל שלכם (קצת פחות) וכשהיינו רוצים ללמוד יהדות, ללמוד תורה, ללמוד יהדות נאמר, אז היו אומרים לנו: "אתה רוצה להיות רב?" (טוב סופסוף – למה לא?) אבל זה הגיע ממש לאותו מצב! יהודי שרצה ללמוד קצת תורה היה צריך ללכת לבית מדרש לרבנות. זה מה שנשאר. אתם מבינים את המצב. עכשיו ברוך ה' זה משתנה קצת. אפשר גם ללכת בבית מדרש בלי ללמוד יהדות.

מתוך ההקלטה 'מהפכת הזהות העברית', מפגש שני:

זה הצד החיובי שיש בציונים החילוניים. הם החזירו את העבריות. כי העברי של החילוני, הוא יותר עברי מהעברי של הדתי. לרוב. יש יוצא מן הכלל. זה יותר עברי! לא פעם, כשאני שומע ברדיו את השירים של המשוררים, אז אני מתאר לעצמי – זה חוזר.

קהל: זה באמת פלא! שדווקא הראשונים, שרו שירים שיש בהם משהו.

מניטו: כן.

קהל: עכשיו אנחנו אין לנו את הכוח הזה.

מניטו: כן. נכון.

ד"ר דניאל שליט: מי זה "אנחנו"? [...]

קהל: תיקח את הציבור של גוש אמונים,

ד"ר דניאל שליט: הציבור של גוש אמונים הוא לא יוצר שום דבר, זה...

קהל: אי אפשר להגיד שהוא לא יוצר כלום,

ד"ר דניאל שליט: מה, מה הוא יוצר?

קהל: אם תיקח את השירה...

מניטו: בגוש אמונים רגילים – זה אולי מנהג אשכנזי – לשיר על פסוקים. וזה מנהג אשכנזי. אבל אצל הספרדים היו משוררים, שנתנו לנו המון המון טקסטים, לא פסוקים, טקסטים. וזה, כפי שאתה אמרת – המשוררים הציונים הראשונים החזירו את זה, החיו את זה.

קהל: יש איזה רוח שנושבת מהשירים הללו, שיש בהם איזה טהרה, איזה שהוא גוון מיוחד.

מניטו: אתה צודק.

והשאלה היא: למה בבתי מדרשות, ב...ישיבות עכשיו – לא מרגישים בזה! זה לא יוצא! יוצא דת!

ד"ר דניאל שליט: לא רק זה, אלא שאתה מסתכל על איפה הגינה לא יפה, אצל מי הגינה לא יפה? אצל תלמיד חכם.

מניטו: זהו

וחוץ מזה, וזה – אני מצטער על זה, מכיוון שסופסוף אני ממוצא ספרדי. עכשיו אני ישראלי, אם ירצה ה'. כשאני רואה את הדמויות – חוץ מהשר בארי, שיש לו קצת איזה... כבוד עצמי – את הדמויות של החברי כנסת הספרדים של ש"ס – זה ממש ההוכחה של כל מה שאמרנו. זה סוף הדרך ארץ! ואני זוכר שהס... הסמל של הדרך הארץ זה היהדות הספרדית. והספרדים האלו שהפכו להיות בבליים הם ממש, צורה של גסות...

[הפסקת ההקלטה]

בישיבות האלו, השאלה היא לא יוצאת. אז צריך למצוא איזה פתרון. אני מאמין במה שאמר הרב, והרב צוקרמן רגיל להסביר את זה יפה: "צריך להאמין בבריאות של עם ישראל. זה עם בריא". אבל כל עוד, כל יותר דתי שהוא – הוא מאבד את ה... את הבריאות הנפשית ההיא.

טוב, אז אלי נעשה הפסקה כדי לאכול משהו, ואחר-כך נמשיך, נמשיך ללמוד פשוט...

[הפסקת ההלקטה]

¹ לדיון מקיף של מניטו על היחס בין נבואת ישראל לנבואת האומות ראו סוד מדרש התולדות כרך 5 בפרק אברהם ובלעם בפסקה 'נבואת האומות'

² השווה בין דברי מניטו לתאוריה של הפילוסוף הגרמני בן המאה ה-20 קרל יאספרס המכונה: "עידן הציר". יאספרס זיהה כי במהלך התקופה בין השנים 800 ל-200 לפנה"ס, חלה ברחבי העולם מהפכה חשיבתית מנטלית בעלת דפוס דומה, מהפכה שהתרחשה במרחבים שונים אשר לא היה ביניהם תקשורת ישירה ורציפה: פרס, הודו, סין והמערב. יאספרס מונה מספר הוגי דעות מתקופת עידן הציר אשר השפיעו רבות על פילוסופים ודתות בעתיד, כמו: אפלטון, סוקרטס, תוקידידס, ארכימדס, הומרוס פרסוה, מהווירה, בודהה, קונפוציוס, לאו דזה, זרתוסטרא. יאספרס ראה את העידן הזה כייחודי, וטען שבזמן עידן הציר "היסודות הרוחניים של האנושות הוצבו בו-זמנית ובאופן עצמאי בסין, הודו, פרס, יהודה ויוון. ואלו הם היסודות אשר עד עצם היום הזה האנושות מתקיימת עליהם." גישתו של יאספרס לתרבות של אמצע המילניום הראשון לפנה"ס אומצה על ידי האקדמיה, והפכה לנושא דיון מהותי בהיסטוריה של הדתות, ובין היתר זכתה להתייחסות נרחבת של הפילוסוף אריק פייגלין, אשר התייחס לעידן הזה כאל התעוררות רוחנית חדשה ו"זינוק אדיר בקיום". תודה למרצה בקורס 'סין והמזרח הרחוק', ד"ר גדעון אלעזר, אשר האיר את עיניי בנושא.

³ ראו סוד מדרש התולדות שם הערה 11

⁴ 'נפש' בשפה היוונית (נהגה כ: psyche).

⁵ המשפט "דע את עצמך" (γνῶθι σεαυτόν) המיוחס לסוקרטס, הוא משפט מפורסם ונחשב כאבן דרך בתרבות היוונית בכלל ובפילוסופיה היוונית בפרט. היה אחד משלוש הביטויים שנמצאו על קיר המקדש של אפולו בעיר דלפי.

⁶ כאן הרב השתמש בביטוי שמופיע בנבואות של יחזקאל, לדוגמה בפרק לד ובפרק יב.

⁷ שמות רבה פרשה כח

⁸ ראו על הקשר בין עבודה זרה לנבואה בספר רסיסי לילה לר' צדוק הכהן מלובלין פא א: "ולעולם כפי הנהגת התורה בישראל כן היא הנהגתו יתברך כל העולמות ואף האומות מתנהגים כן בזה לעומת זה וכל ריבוי עבודה זרה אצלם וחרטומים ומכשפים היה כל זמן שהיה גילוי שכינה ונבואה בישראל ומשנסתלקה והתחיל תורה שבעל פה התחיל גם כן אצלם חכמת יוונית שהיא חכמה אנושית כי התחלת אנשי כנסת הגדולה היתה בתחילת מלכות יוון שאז היתה חתימת הנבואה" וכן באורות האמונה לראי"ה (ירושלים תשמ"ה) עמ' 60: "בחכמת העולם עד השפעתו של אריסטו היתה החזיונות הפנימית מתגברת יותר מהתכונה המושכלת על פי הערכים החיצוניים שהעלה אפלטון את התכונה ההיא לצורה מושכלת אותו הליח של הנבואה שבישראל עדיין היה קיים וכעין טיבו היתה התיצרותה של בינת האדם החילונית. בנטיית הצדדים היה יצא דעבודה זרה מתפרנס ממנה ובקדושה גדולה הנשמה בפנימיותה ושיגוב האמונה בתוכן החיים. הפסקת רוח הקודש הנבואית מישאל בססה בצורה החילונית את המעמד של התגברותה של הרציונליות נסתם השביל העליון אשר למהלך הרוח לא יכלה החכמה היוונית המאוחרת להתפשט על כל המילוי הרוחני".

⁹ אלו מושגים קבליים שמקורם בעיקר באידרות והוברהו הן בקבלת רמ"ק (ספר אלימה) והן בקבלת האר"י (לדוגמה עץ חיים שער ח). כדרכו בהסבר מונחים קבליים רבים מניטו הסביר את משמעותם ברמה הקיומית: "גם עבור הצדיק, ההופך להיות מבחינתו בן בית בארמונו של המלך, ההרגשה של ההכרחיות של חוקיות הטבע פוחתת משום שהצדיק זוכה לגילוי אורות עליונים יותר מן האורות של העולם הזה. הוא זוכה לגילוי אורות השייכים כבר לעולם הבא. אורות אלו נקראים בקבלה אורות דאח"פ - אוזן, חוטם ופה. הרב משתמש במושג קבלי מובהק זה, הדורש עיון מיוחד שאין מקומו כאן. כדי להסביר את ההבדל בין יחס הבורא לאדם דרך קו היושר ובין יחס הבורא לבריאה שלו דרך העיגולים: "ולכן אין באח"פ **בחינת עיגולים, רק יושר לבד**". היחס בין אור א"ס ב"ה לאדם מתגלה בפנים של האדם, למי שזוכה לכך, בייחוד דרך מספר אברים, האוזן, החוטם והפה. היחס הזה הוא יחס ישיר, לא דרך העיגולים, והוא מגלה את מידת הקרבה לבורא. כל זה קשור לעניין הנבואה ודורש לימוד בפני עצמו. אולם בצורה פשוטה אפשר להסביר את הרעיון כך: אני חופשי לומר את מה שאני רוצה, אני חופשי לשמוע את מה שאני רוצה, אני חופשי להבין את מה שאני אומר או שומע (לפי המקובלים הריח הוא בחינת רוח). אין שום הכרחיות באח"פ. לכן אין באח"פ בחינת עיגולים. לעומת זאת איני תמיד חופשי לראות את מה שאני רוצה. מבחינה זו שייכות העיניים יותר לעיגולים. היחס הישיר, המידי שלי לעולם הזה הוא דרך עיניי: "רק בהשפעות **שנתרחקו הרבה, כמצח ועיניים יש גם עיגולים, כלומר הטבע הרוחני**" - ראשית, אני תופס את המציאות של העולם הזה דרך עיניי ושכלי. המציאות המתגלה לעיניי או לשכלי היא, קודם כול, המציאות של העיגולים, של הטבע, לא של היושר. לכן אומרים המקובלים שאלה אורות יותר רחוקים מן האורות הבאים מן האוזן, מן החוטם או מן הפה. יש פחות הכרחיות, אני מוגבל פחות כאשר אני משתמש באוזניי או בפה שלי מאשר בעיניי". (סוד מדרש התולדות כרך 4 רז היושר והעיגולים בפסקה: "טבע העיגולים והיושר")

¹⁰ ראו פירושי הרמב"ע והרמב"ן דברים יט ודיון מקיף של מניטו בנושא זה בתמלול השיעורים על שערי אורה שיעור

34

¹¹ יתכן שהרב רומז לאיגרתו של הרב קוק שנשלחה בשנת תרס"ח (1908) לאגודת בצלאל לקראת הקמת האקדמיה לאומנות (אגרות ראי"ה ח"א, אגרת קנח, עמ' רג)

¹² לקשר בין העברי והנבואה ראו **בשיעורי הרב על שערי אורה, קובץ 59**: "ולכן, העברי הוא בעל נבואה., בבראשית, פרשת נח: "כי בימיו נפלגה הארץ ושם אחיו יקטן". מה אומר רש"י: הוא לומד את זה מהמדרש. יש מדרש רבה חזק על הפסוק,

מה אומר רש"י: עבר, הוא היה נביא, למה? כי נתן את שם בנו לשם המאורע שהיה בא, "כי בימיו נפלגה הארץ", זאת אומרת כי עבר היה בדור שלפני הפלגה. לכן עבר, הזהות שלו הייתה זהות כלל אדמית, אם אפשר לומר. אחרי עבר "נפלגה הארץ": היו הגויים. רק יחידי סגולה, גם אצל הגויים, שמרו על אותה סגולה להיות נביא, אלו שהיה להם העניין האלוקי, לפי הגדרה של הריה"ל, צלם אלוקים לפי פשט התורה. אבל הזהות העברית, היא בטבעה נבואה, מכיוון שזו הזהות של אדם הראשון: "אתם קרויין אדם". זה מה שרציני לדייק. אברהם העברי, ידענו שהיה מצאצאי עבר, מה החידוש של הפסוק הזה: "ויבא הפליט ויגד לאברהם העברי": מטבעו היה עברי, לכן: "וירא יהוה אל אברהם". [25] רק עברי היה יכול לגלות מה שהוא גילה. כשאחר כך, בימי פרעה, שמעו שיש מי שמפענח חלומות, מה אומר הפסוק? "נער עברי". צריך להיות עברי כדי להסביר חלומות, הוא נביא". וכן בשיעורי הרב על דרך חיים למהר"ל, קובץ 1: "בשורש הדברים, כל עם ישראל היה מסוגל להיות נביאים. ולא רק עם ישראל. במטרה של הבורא – כל בן אדם. אבל איבדו את הכוח הזה".

¹³ הביטוי נמצא בין היתר במקורות הבאים: יהושע יד, טו, בבראשית רבה, וכן בשלי"ה על פרשת לך לך.
¹⁴ ראו כוזרי מאמר א, פסקה מט: אמר החבר: אבל אברהם אבינו עצמו היה בדור הפלגה, ונשאר הוא וקרוביו בלשון עבר אבי אביו, ולזה נקרא עברי ...

¹⁵ ראו במאמר של מניטו "ארץ ישראל במחשבתם של המקובלים", הנמצא באתר: "אכן, הייעוד של ישראל הינו תמיד ייעודה של האנושות בשלמותה, שמתמצה בצורה מיוחדת להיות אדם. עם ישראל משקף את האנושות בכללותה. אנחנו כבר מורגלים לעדות זו, הנובעת מתיאור תופעת הגלות: זהו האופן היחיד של היות אדם, שמסוגל להסתפח אל, לא משנה איזה סוג אחר של אדם, אל איזו חברה שתהיה, איזו תרבות שתהיה ובאיזו חבל ארץ שיהיה. זו הזהות האנושית היחידה המסוגלת לגלות אוניברסאלית. זהות בעלת יכולת להיות אצל אחרים, תחת כותרת של ציביליזציה של אחרים, הכול תוך כדי שהיא נשארת היא עצמה. ברם, וזהו הדבר החשוב, יש לדעת שזה מצב ארעי. כאשר הזהות היהודית, הזהות העברית מושלת על זהות של ציביליזציה אחרת, מוכח כאן מצד אחד שמדובר באמת על ישראל. ומצד אחר מדובר גם על ציביליזציה, כיון שלפי ההיגיון הפנימי של הסיפור התנכי, ישראל יכולים להיות מושלתים רק במקום שישנה ציביליזציה."

וראו עוד בהקלטה "מהפיכת הזהות העברית" הנמצאת באתר המכון: כדי להבין את זה: עברי - היה רק עברי! למשל - יוסף הצדיק. שהוא היה "נער עברי" לפי ההגדרה של הפסוק, ולא בכדי. היה מצרי באופן - תרבות דאז. התרבות שלו, התרבות החיצונית - היתה מצרית. אבל - הזהות שלו היתה זהות עברית. היה - לא רק "היה קשור" - היה בעצם, מאותה זהות של הזהות ההיא. אבל יהודי? חוץ - שוב: מכמה מקרים של יחידי סגולה, יהודי זה לא זהות פשוטה! זה זהות צמודה לזהות חיצונית לגמרי, זרה לגמרי. אין דבר כזה: "יהודי, נקודה". יש רק: "יהודי-פרסי", "יהודי-תימני", "יהודי-אירופאי" - ככה או ככה. אני לא מוצא בשום היסטוריה שלנו, הטיפוס הזה: "היהודי" אלא... ולפי דעתי, התלמידי חכמים, בתקופה של היהדות - 2000 שנה - התלמידי חכמים היו שייכים קצת יותר לזהות העברית. אבל יהודי פשוט היה איזה מין יצור כזה, אני לא רוצה לומר "מוזר", מוזר זה... זה ברור שזה היה מוזר, כן? שהוא מצד אחד - עברי, מצד שני - גוי! יש איזה מין... ככה - סימביוזה, כן?"

¹⁶ ראו בראשית לט: "ויעזבו בגדו אצלה... ראו - כביכול מצביעה על הבגד - הביא לנו עבד עברי" - כלומר על פי הבגד שעזב אצלה ניתן היה לזהות שמדובר בבגד של עברי. בגד שאותו פשט יוסף. ושם מא פסוק יד: "וַיִּשְׁלַח פְּרָעָה וַיִּקְרָא אֶת-יוֹסֵף וַיִּרְצֵהוּ מִן-הַבּוֹר וַיַּגְלֵחַ וַיַּחְלֵף שְׂמֵלֹתָיו וַיָּבֵא אֶל-פְּרָעָה".

¹⁷ שמות רבה פרשה א סימן לב: "ויתאמרנה איש מצרי הצילנו מיד הרועים - וכי מצרי היה משה? אלא לבושו מצרי והוא עברי."

¹⁸ להסבר רחב של מניטו להתחדשות רוח הקודש לעם העברי בארץ ישראל ראו סוד לשון הקודש כרך 1 שיעור ו: "היום איננו חיים בעולם שיש בו בחינת נבואה. מאז חורבן בית המקדש נעלמה הנבואה. יש לציין, שהנבואה לא נעלמה באופן פתאומי. בתחילה נותרה רק רוח הקודש, בבחינת כלל, וכיום אנו נמצאים בתקופה שיש בה רוח הקודש בבחינת יחיד, למקובלים, תלמידי הנביאים. יחד עם זאת, נראה שאנו מגיעים לתקופת התחדשות כוח הנבואה בבחינת כלל ישראל. הרמזים הראשונים לכך, הצלילים הראשונים של תחילת נבואה, נשמעים בקרב המשוררים הישראלים. לכאורה, הדבר פרדוכסלי, ואין להכחיש ששירתם עדיין מלאה טומאה יוונית, אך שירי "עמך ישראל" הם ממש שירים הקשורים לנבואה. גם בחו"ל שירת ארץ ישראל נושאת קדושה. אפילו בשירה החילונית לגמרי, לכאורה, יש מין טהרה. לעומת זאת, בשירי אומות העולם, נדיר מאד שיש צליל כזה. תופעה זו היא תוצאה של התחדשות רוח הקודש בבחינת כלל, הנובעת מכוחה של לשון הקודש. מי שמדבר עברית, אפילו חילוני לגמרי, רוח הקודש מדבר בו אפילו אם אינו מרגיש בזה. כמו שכתוב ברמז (בבא בתרא קנח, ב) "אוריא דארץ ישראל מחכים". כוח זה בא מכוח האדמה של ארץ ישראל, כלשון הכתוב (דברים לב, מג): "וַיִּכְפֹּר אֶדְמָתוֹ עִמּוֹ". יהודי שמגיע לארץ ישראל הופך לנביא. הארץ הופכת את היהודים לעברים."

¹⁹ אדיפוס הוא דמות מהמיתולוגיה היוונית. שרשרת אירועים הובילה אותו לסוף טראגי וצפוי מראש שבו רצח את אביו ונשא את אימו לאישה. סיפורו של אדיפוס הפך למפורסם ומטבע לשון בתקופה המודרנית בעקבות תרגום של המיתוס לשפה הפסיכולוגית וסימבוליקה שביצע זיגמונד פרויד, אבי הפסיכואנליזה. פרויד טבע את המושג 'תסביך אדיפוס' שבו הבן מאוהב באימו ושונא את אביו. התסביך המקביל לו אצל בנות נקרא 'תסביך אלקטרה', על שם אלקטרה בתו של אגממנון.

²⁰ על ההבדלים בין שמחה להנאה בתורת הרב, ראו בספר 'שערי דמעה' בפרק: "לעבדה ולשמרה": "האדם צורך את העולם הזה, במיוחד את עפר הארץ. מה התכלית שלו כאשר הוא אוכל את העפר? התשובה הראשונה היא אנתרופוצנטרית, אגואיסטית, אנוכית: האדם אוכל כדי להתקיים. התשובה השנייה היא שהאדם אוכל, צורך, כי כך הוא מתקן, כי כך הוא הופך לשותפו של הבורא במלאכת התיקון. כל אחד מאתנו צריך להשיב לשאלה זו והתשובה צריכה להיות כנה. כדי לחדד את השאלה, אני רגיל לציין את הדוגמה של אכילת הדג בשבת. הפרובלמטיקה העומדת לפני כולנו ברורה. יש מצד אחד מצווה לאכול דג בשבת. אבל השאלה היא כאשר אוכלים את הדג בסעודת שבת, האם האכילה הזו היא לשם המצווה, או אני אוכל אותו כי אני פשוט אוהב את טעם הדג הזה - הוא ערב לי מאוד, ולכן יש באכילה זו גם צד של הנאה אנוכית, והמצוות לא ניתנו להנאה. כל אחד צריך לשאול את עצמו את השאלה וגם להבהיר לעצמו אם התשובה עליה היא כל כך ברורה וחדה. מה הפתרון? האם יש בכלל פתרון? האם אין כאן אנטינומיה מוחלטת בין ההנאה האגואיסטית ובין התחושה של חובה הלכתית? התשובה של חז"ל היא שכל עוד נשארים במדרגה זו, האנטינומיה נשארת. צריך להתעלות ולהגיע למושג חדש המכונה "שמחה של מצווה". זו מדרגה חדשה, אחרת לחלוטין. ההנאה האגואיסטית, לתועלת עצמית בלבד אסורה. חז"ל אינם באים לשלול אותה, משום שאין זה מציאותי לשלול הנאה גופנית זו. היא קיימת בכל מקרה אצל רובנו. הפתרון

הוא לתעל את ההנאה לכיוון חיובי, לכיוון של שמחה של מצווה, כי שמחה זו מותרת. [78] כאשר אני אוכל לשם מצוות עונג שבת, שהיא חובה, אני מחבר בין שני הצדדים, הצד הגופני והצד הנשמתי. [80] צריך לדעת שלפעמים זה דורש חיים שלמים כדי להגיע למדרגה זו. לכן אסור להתייחס ואסור לחוש רגשי אשם כל עוד איננו מגיעים למדרגה זו. דילמה זו היא רק דוגמה של הפרובלמטיקה העומדת לפני כל אדם: מה ברצוני לעשות עם חיי? האם ברצוני ליהנות בצורה אנוכית או האם ברצוני גם להיות שותפו של הבורא ולקחת על עצמי את חלקי בעבודת התיקון, כל אחד לפי כישרונותיו, כל אחד לפי שורש נשמתו? הבורא מצפה ממני לעבוד כדי למלא את חלקי במשימה ועלי לתת, קודם כול לעצמי, תשובה כנה לשאלה זו. ברצוני להדגיש כי העבודה ה"דתית" של האדם היא מלכתחילה עבודת התיקון ואנחנו נראה בהמשך השיעור שעבודה זו נקראת בתורה "אכילה" ואצטרך להגדיר למה הכוונה. התורה מצפה מאתנו להיות שותפים במודע למהלך של תיקון העולם. התורה גם רוצה שנבין שהעבודה שלנו, הנראית עבור רבים מאתנו, עבודה בנאלית, היא עבודת קודש. לא פחות ולא יותר. גדולי החסידות הדגישו ובצדק נקודה זו: עבודת העגלון אינה חשובה פחות מעבודת הצדיק.

²¹ מדרש רבה, דברים ט', ד': "...רבנן אמרי, כיון שידע משה שהיה לו למות באותו היום, מה עשה, אמר רבי ינאי כתב י"ג תורות, י"ב לייב שבטים..."

²² לעיון בנושא ה'פקודים' במשנת מניטו, כדאי לעיין במאמר שכתב הרב על פרשת במדבר בספרו 'כי מציון שנמצא באתר: "ספר במדבר מתחיל במפקד אוכלוסין מפורט מאד של שבטי ישראל. על מנת להיות כשירה וראויה לשמש כלי להתגלות ה' ושכינתו, על העדה למנות סך מינימלי של אנשים, בכמות ובאיכות. זאת המשמעות של הביטוי "במספר שמות". מצד המספר, כל אחד שותף במידה שווה לכלל, בהיבט האנונימי שבו. אבל מצד השם, כל אחד מהווה זהות ייחודית, ללא תחליף, שבה מתגלה הסוד - עמוק עד אין חקר - של כל נשמה ונשמה בישראל. את הגוף, סופרים; לנשמות קוראים בשם. לכאורה יש כאן סתירה, שלא ניתן ליישב אותה, בין המספר (הכמות האלמונית) ובין השם (הזהות הייחודית של כל אדם). אך יש מונח המתעלה מעל סתירה זו, והוא ה"פקודים", כלומר התפקידים המיועדים לכל יחיד בחברה. ניתן אפילו לומר שעבור התורה, כל יחיד מגדיר את עצמו על פי החלק שהוא ממלא במשימה הכוללת שהוטלה על האדם מראשיתו, ביחס לבריא: "לְעֵבֶדָה וּלְשִׁמְרָה" (בראשית, ב, טו).

²³ ראו על כך את הסיכום של ר' חיים רוטנברג למשנתו של מניטו בנושא זה בהקדמה לסוד מדרש התולדות כרך ג: "הדיון הרלוונטי פְּעִינֵי הרב הוא הדיון בנוגע לתוכן הזהותי, הנחוץ לאומה החוזרת לארצה והרוצה לבנות חברה שבה תוכל לממש את מלוא הפוטנציאל שלה. המדובר בבנייה חדשה ולא בחזרה לעבר משום שהשאיפה לחזור למה שהיה אינה מאפשרת לגלות את מלוא הפוטנציאל הטמון בעם. הרב משתמש במשל העץ כדי להבהיר את כוונתו. יש בעץ שורשים, גזע, ענפים ועלים. השאיפה או הדרישה ל"חזרה ליושנה", המאפיינת זרמים מסוימים של תנועת החזרה בתשובה, דומה לרצון של העלה שנפל לחזור לענף שממנו נותק. אבל ענף זה אינו יכול להיות יותר ממה שהוא כבר היה, ושאיפתו של עם ישראל היא הרבה מעבר לכל מה שהיה בתקופה היסטורית כלשהי, בייחוד אם מדובר בשאיפה לחזור למה שהיה בתקופה גלותית, מפוארת ככל שתהיה. השאיפה היא לחזור לשורשים שלנו, להיות גזע היכול לממש את כל הפוטנציאל הטמון בו. לכך התכוון הרב כאשר דיבר שוב ושוב על הצורך לבנות זהות חדשה, מעבר לכל הזהויות החלקיות שאתן חזרנו מן הגלות. במסגרת קיבוץ הגלויות צריכה להתבצע לא רק קיבוץ זהויות אלא בנייה של זהות עברית חדשה - זהות המבוססת על מימוש שתי האידאות העיקריות של עם ישראל: האידאה הלאומית והאידאה האלוהית".

²⁴ שלמה בר (נולד ב-1943 בשם יוסף בן גרזון) הוא זמר יוצר, מוזיקאי, פזמונאי, מלחין ומגיש רדיו ישראלי. בר יצר סגנון מוזיקלי ייחודי, אשר כיום ניתן אולי לאפיין אותו כ"רוק מוזיקת עולם" - המושפעת ממוזיקה ערבית וצפון-אפריקנית מסורתית, מסגנונות הודיים ופרסיים וממזמורי תפילה, אך גם מרוק מתקדם של שנות ה'70. גם תוכני השירים היו שונים משירי פופ שרווחו ברדיו הישראלי בשנות ה'70, או מהמוזיקה של "זמרי הקסטות", ושילבו מחאה פוליטית נגד הפלייתם של בני עדות המזרח בישראל ונגד עוולות חברתיות אחרות. נוסף על כך השתמש בר לעיתים קרובות בסגנון לירי ובשירי משוררים.

²⁵ הרב מזכיר כאן ברמיזה תורה שלמה שמסר לתלמידיו על המשמעות ההיסטורית של ספר איוב, תורה שמורחבת בהקלטות אחרות. קיבצנו את חלקי ההקלטות הללו בהקלטה ביוטיוב: "איוב במבט מטא היסטורי". מצורפים מספר קטעים נבחרים: "וזה מסביר גם כן, מה שאומרת הגמרא על איוב. אתם יודעים את כל המחלוקת שיש בין המפרשים אם איוב היה ונברא, ואם איוב לא היה ולא נברא, אלא משל הוא. אתם יודעים את זה. אבל אותה מחלוקת היא בגמרא. לא בביקורת המקרא, כן? היא בגמרא. אז שוב. זה עוד קשור במה שהתחלנו. אותם המושגים, אצל החכמים, התלמידי-חכמים, יש להם משמעות אחרת אצל ביקורת המקרא. זה מובן? ואני שמעתי בתלמוד תורה כשהייתי לומד אצל אבא שלי ז"ל, שהיה קורא ככה: איוב לא היה ולא נברא אלא למשל. איוב לא היה ולא נברא אלא למשל. זאת אומרת - היה ונברא, אבל למשל... תפסתם את זה. זה דרש. זה לא הפשט של ה... אבל זה אולי יותר מדרש. מי יודע מה. זה מסביר הרבה דברים, ודווקא, הגמרא מסבירה, שאיוב היה בימי אברהם אבינו. שאיוב היה בן יוצא מצרים. שאיוב היה בכל תקופה שיוצאים מתקופה תרבותית, היסטורית, נבואית, מסויימת, ונכנסים בתקופה שבה אחר כך, ומכיוון שלא יכול להתאים את עצמו, את נפשו, לתקופה הבאה, נשאר צדיק, אבל בבחינה אנאכרוניסטית. מתחיל ל... לקבל ייסורים ולא מבין למה. מכיוון שהוא מרגיש בסתירה, באי צדק, אין לו שום מעשה רע! הוא שומר מצוות כדן וכדת. והוא - אין לו אושר [...] וזה מאיר את המצב הנוכחי, גם כן, בהיסטוריה שלנו. זה ברור ש... יצאנו מתקופה מיוחדת, של היסטוריית עם ישראל, ונכנסנו בתקופה של אתחלתא דגאולתא של התחלה של משהו. שברור למאמינים זה התחלה של ימות המשיח. אז יש הרבה צדיקים שנשארים קשורים להגדרת הערכים, אני לא אומר ערכים, זה אותם הערכים, אבל להגדרת הערכים של דור קודם. לא! לא של דור קודם! של פרהיסטוריה קודמת. ולכן מרגישים בפנים שלהם את סבל איוב [...]. ? זה ממש מה שמסבירה הגמרא. איוב נמצא בכל תקופת מעבר! אז בכל תקופת מעבר יש צדיק שסובל. סובל מה? אין לו שום מעשה רע! זה לא לפי המעשים. זה לפי היש"ש של הנפש. שורש הנשמה. טוב, אני אומר עכשיו, ולא התכוונתי לדבר על זה. דברים חמורים מאוד! [...] בכל תקופת מעבר מעולם לעולם. למשל - אנחנו עוברים מעולם הגלות שהסמל של הצדיק זה היה יוסף הצדיק, העברי שהולך בחוץ אצל המצרים. ואנחנו כבר התחלנו בתקופה אחרת לגמרי - תקופה של משה רבנו, אותו עברי-מצרי שחזר לעבריות שלו. אז כל הצדיקים שממשיכים בדרכו של יוסף - סובלים. זה נקרא... זה מובן? וזה יהודי הגולה. וזה נקרא... רבני הגולה - כי יהודים לא סובלים... וזה נקרא לפי ההגדרה של הרב נחמן מברסלב: "צדיק רע לוי". זה צדיק שלא הלכה כמותו. [...] אני זוכר פעם שאלתי את אבא ז"ל, מו"ר אבי היה מחמיר בהרבה הרבה הרבה... לא רק הלכות, אלא מנהגים. אז שאלתי אותו פעם:

"ועכשיו אנחנו צריכים הלכה אחידה, לעם אחד". "ואם הסנהדרין מחליט לפי אותה מצווה" "שההלכה צריכה להיות לפי הקולא" "ואתה - מחמיר באותה הלכה. מה תעשה?" אז הוא אמר לי, פשוט: "אני ממשך בחומרא שלי, אבל אני... "אגיד לתלמידים - שההלכה היא הקולא". [...] אני זוכר במלחמת ששת הימים, כשצה"ל הגיע לכותל, הוציאו בעיתונים תמונה, ממש משהו... יוצא מן הכלל במשמעות ההיא. וראיתי אחד בתמונה, אחד מהיהודים של מאה-שערים, שהיה מסתכל ב'הורה' של חיילי צה"ל. ב'הורה' של חיילי צה"ל לפני הכותל. קצת מרחוק, והוא מסתכל באיזה מין... התלבטות ההיא, משהו נורא, מה שהיה במבט שלו, "כאילו יש אפשרות שהם צודקים, ואני לא?" אתם מבינים את המצב..."

²⁶ מסכת יומא, עב ב: "וזאת התורה אשר שם משה זכה נעשית לו סם חיים לא זכה נעשית לו סם מיתה"
²⁷ ככל הנראה הרב רומז כאן למושג 'קלקול הצינורות' שהזכירו מקובלי ספרד הראשונים, בין היתר מוזכר אצל הרמ"ק ואצל ר' יוסף גיקטיליה בספרו 'שערי אורה': "בא אדם הראשון וחסא, נתקלקלו השורות ונשתברו הצינורות ונפסקו הבריכות, ונסתלקה שכינה ונתפרדה החבילה. באו אברהם יצחק ויעקב עליהם השלום, התחילו להמשיכה למטה ותיקנו לה ג' כסאות, והמשיכוה קצת המשכה ועשו גופותיהם כסאות לשכינה, אבל לא נמשכה השכינה בארץ לדירת קבע, אלא לדירת עראי, והיתה יושבת על גביהם. והסוד: ויעל אלהים מעל אברהם (בראשית יז, כב), רוצה לומר מעל אברהם ממש. וביעקב ויעל מעליו אלהים (שם לה, יג) ועל זה אמרו: האבות הם המרכבה. נמצא השכינה בימיהם פורחת באוויר, ולא מצאה מנוח לכף רגלה בארץ כאשר בתחילת הבריאה. בא משה רבינו עליו השלום וכל ישראל עמו ועשו משכן וכלים, ותיקנו קלקול הצינורות, וסידרו את השורות, והתקינו את הבריכות, והמשיכו מים חיים מבית השואבה והחזירו השכינה לשכון בתחתונים, באוהל, אבל לא בקרקע כאשר בתחילת הבריאה, וסוד זה הוא: ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כה, ח).". הרב מתייחס לנושא במספר שיעורים, בין היתר **בשערי אורה ובנתיב התורה למהר"ל, שיעור 4**: "ולכן המקובלים סיפרו שלפעמים בחלום בא איזה מגיד ומגיד להם מראשית אחרית. מגיד דבריו ליעקב. היו תקופות שהיו משתמשים במגידים. ובתקופה האחרונה, הגדולים אסרו להשתמש במגידים. זה אי אפשר לדעת באיזה צינורות זה בא, כן. כי אנחנו בדורות האחרונים. ובפרט הגאון מווילנא אסר לגמרי את זה."

²⁸ זוהר במדבר רכו ע"א: "עד שטוחנים אותו בריחים דאינון לקבל טוחנות **דפומא** דבר נש דיצריך למטחן בהון מלין דאורייתא עד דיהון כקמח **סלת** נקיה ובנפה דאיהי **שפה** אתבריר **פסולת** דאיהו סובין דאורייתא ער דישתכח הלכה סולת נקיה"

²⁹ על פי ירמיהו כ פסוק ט.

³⁰ ראו בספר 'סוד מדרש התולדות' כרך 4 בפרק: רז היושר והעיגולים בפסקה 'שימוש במושגים קבליים' הסבר נרחב של מניטו על היושר והעיגולים.

³¹ כוונת הרב כנראה היא שישנה השפעה מאותו סגנון מוסיקה שהורס את הנפש.

³² לא נשמע ברור.

³³ להרחבה והסבר על משמעות האותיות וצירופן למילים ראו פרדס רימונים לרמ"ק שער האותיות פרקים א ו ב וספר פתחי שערים לר' יצחק אייזיק חבר נתיב אורות דעקודים פרק א.

³⁴ שולחן ערוך, סימן סא: סעיף ו - ח: צריך להאריך בחי"ת של אחד, כדי שימליך הקב"ה בשמים ובארץ, שלזה רומז החטוטרת שבאמצע הגג החי"ת. ויאריך בדלי"ת של אחד שיעור שיחשוב שהקב"ה יחיד בעולמו ומושל בד' רוחות העולם. ולא יאריך יותר מכשיעור זה. ויש נוהגים להטות הראש כפי המחשבה: מעלה ומטה ולד' רוחות. ידגיש בדלי"ת שלא תהא כרי"ש. לא יחטוף בחי"ת ולא יאריך באל"ף.

³⁵ על משמעות הטעמים בקבלה והקשר לממד הזמן ראו תקוני זוהר ג ע"ב: טו, ב (תיקון חמישי): "ובה אית עת וזמן לכלא כל טעמי ונקודי ואתון כלילן בה" וכן בפירוש שיעור קומה לרמ"ק פרק ז: "מאורות הכתר הם רבות מאד מאד אין מחקר למספרם לכך יתרבו הטעמים על הנקודות והם עיקר להנהיג התיבות וינהיגום פעמים במרוצה פעמים בעיכוב פעמים בתנועות רבות מאד והיינו סודם נעלם מנהיגים כל המציאות כראוי ורצון עליון ולא עוד אלא משניס צורת התיבה מענין לענין ויש אל הטעמים ענין נוסף שאין אל האותיות ואל הנקודות והוא קשר וחיבור אלו עם אלו ולא יבא זה בלא זה...וענין זה סוד עמוק מאד מורה על המאורות העליונים שהם מתייחסים וסודס מדה א' "